

Ե.ՇԱՀԱԶԻՉ

ՀՈՋԱԿԱՎՈՐ
ԴԵՐԱՍԱՆ

1849 - 1949

ՊԵՏՐՈՍ
ԱԴԱՄՅԱՆԸ

(ԻՄ ՀՈՒՇԵՐՈՅ)

1882 թվի մալիսի վերջերին և հունիսի սկզբներին հաջողությամբ վերջացնելով իմ ավարտական քննությունները «Լազարյան ձեմարանի արևելյան լեզվաց լիկեոնում» և սահմանված վկայագիրը ստանալով, ես պատրաստություններ տեսա հայրենիք վերադառնալու, որտեղ մայրս, աչքը ճանապարհին, իմ վերադարձին էր սպասում:

Ես որոշել էի մնալ հայրենիքում և ուսուցչության պաշտոն վարել մեր հոգևոր դրություններից մեկում կամ Գևորգյան հոգևոր ձեմարանում: Նախ քան հայրենիք ճանապարհվելը, հորեղբորս խորհրդով, ես հարկ համարեցի այցելության գնալ երկու նշանավոր անձանց և նրանց խորհուրդները լսել իմ այս որոշման մասին: Դրանցից առաջինը Լազարյան ձեմարանի տեսուչ Գևորգ Քանանյանն էր, իսկ երկրորդը՝ Կարապետ Եղյանը, որը այդ ժամանակ Մոսկվայումն էր գտնվում: Քանանյանը խորհուրդ չտվեց, իսկ Եղյանը, ընդհակառակը, և խորհուրդ տվեց, և՛ դովեց իմ որոշումը:

Մոսկվայում ես ապրել էի 13 տարի, ու թեև ընտելացել էի այդ մեծ քաղաքի կյանքին ու հավանել, բայց ուշ ու միտքս հայրենիքս էր:

Դե՛հ, հայրենիքը քաղցր է լինում... Ու ես հայրենիք վերադարձա:

Երեք ամիս ապրեցի հայրենիքում — մերթ երևանում, որտեղ սնվել ու մեծացել էի, մերթ Աշտարակում, իմ հորենական գյուղում, մերթ Ղզրիթամուր (Ոսկեվազ) գյու-

ղում, ուր բժիշկ մեծ եղբայրս ընտանիքով հանգստանալու էր եկել իր աներոջ մոտ, որն այդ գյուղի կալվածատերն էր:

Այդ երեք ամսվա ընթացքում ես ամեն միջոց գործ դրի, բայց ինձ չհաջողվեց իմ մասնագիտության համապատասխան պաշտոն գտնել մեր դպրոցներում և ստիպված եղա վերստին օտարություն դիմել, ընդունելով հայտնի մանկավարժ Առաքել Բահատրյանցի հրավերը՝ Նոր-Նախիջևան տեղափոխվելու և Բասարաբխայի ու Նոր-Նախիջևանի թեմական դպրոցում ուսուցչություն անելու մասին, հուսալով, որ հաջորդ տարում ինձ կհաջողվի նորից հայրենիք վերադառնալ:

Ես Նոր-Նախիջևան գնացի, ինչպես ասում են, հայրենիքիս կարոտը սրտումս: Մորս էլ հետս տարա, որպեսզի օտարության մեջ կարոտս գոնե նրանից առնեմ: Բայց հանգամանքների բերմամբ մի տարին դարձավ 40 տարի, և երբ հայրենիք վերադարձա, խեղճ, բազմաշարժար մորս աճյունը թողի...

Սեպտեմբերի 22-ին Ռոստով հասնելով մենք իջևանեցինք «Ֆրանսիա» հյուրանոցում, որը քաղաքի կենտրոնումն էր գտնվում և վայելուչ հյուրանոց էր համարվում: Այստեղ, հյուրանոցում նկատեցի, որ սանդուխթի գլխին, աչքի զարնոդ տնդում, ռուսերեն լեզվով, խոշորատիպ մի աֆիշ էր կախված, որով ծանուցվում էր, թե այս ինչ օրը Նոր-Նախիջևանի թատրոնում տեղի պիտի ունենա ներկայացում՝ հուսկավոր

հայ դերասան Պետրոս Աղամյանի մասնակցությամբ:

Ես անշափ ուրախացա, քանի որ մեր լրագրերում շատ էի կարդացել ու շատ բան էլ լսել մեր այդ հռչակավոր դերասանի մասին, բայց երբեք չէի տեսել նրան ու նրա խաղը. ես մտածեցի, որ նա անկասկած Նոր-Նախիջևան եկած պիտի լիներ Թիֆլիսից և այն էլ ո՛չ մի ներկայացման համար միայն, ուստի մտքումս դրի անպայման տեսնել նրա խաղը ու ծանոթանալ հետո:

Ռոստով ժամանելու առաջին օրերը շատ էի զբաղված և հնարավորություն չունեի բնակարան փնտռելու, դրա համար էլ մի շաբաթ շարունակ հյուրանոցում մնացի. առավոտները գնում էի Նոր-Նախիջևան ու երեկոները ուշ վերադառնում՝ մոռա հետ միասին ճաշելու համար, որը ուսուցիչ չիմանալու պատճառով առանց ինձ շատ նեղություն էր քաշում: Մի շաբաթից հետո վերջապես կարողացա մի հարմար բնակարան գտնել և Նոր-Նախիջևան տեղափոխվել, որ հնարավորություն տվեց ինձ թե՛ ազատ շունչ քաշելու և թե՛ ուրիշ բաների մասին մտածելու— և առաջին հերթին Աղամյանի ու Ռաֆայել Պատկանյանի հետ ծանոթանալու մասին:

Թեմական դպրոցի ուսուցիչներից մեկը, որը մասնակցում էր ներկայացումներին, ինձ հաղորդեց Աղամյանին Նոր-Նախիջևան հրավիրելու մանրամասնությունների մասին և այն մասին, որ ներկայացման համար պատրաստվում է «Համլետ»-ը, Աղամյանի սիրած պիեսը: Նա ի միջի այլոց հայտնեց նաև, որ Աղամյանը արդեն լսել է իմ մասին և վամբենում է ծանոթանալ ինձ հետ ու «Համլետ» պիեսում մի դեր առաջարկել, որի համար տակավին կարող անձ չէր գտել:

Ես պատասխանեցի, որ բեմ դուրս գալու շնորհ չունեմ, բայց սիրով կուզեի ծանոթանալ մեր հռչակավոր դերասանի հետ:

Մի որոշ ժամանակ անց կայացավ «Համլետ»-ի ներկայացումը և ես տեսա նրան... Իմ վրա, խոստովանում եմ, թե՛ ինքը և թե՛ իր խաղը ապշեցուցիչ տպավորություն թողրին... հայ լեզուն նրա բերնում քաղցր երաժշտականությամբ էր հնչում, զարմանալի ներդաշնակություն կար նրա կեցվածքի ու խաղի միջև և հոյակապորեն էր մեկնաբանում նա պիեսի հեղինակի մտահղացումները:

Համլետի դերում ես տեսել էի նաև Սամոյլովին, Սալվինիին, Ռոսին, բայց այդպիսի նրբություն նրանց խաղի մեջ չկար, չէի տեսել:

Չհամբերեցի, վազեցի կուլիսների ետևը և նրա հետ ծանոթանալով իմ հրձվանքն արտահայտեցի իր ճշմարտացի ու հոյակապ խաղի համար:

— Դուք Շահազիզն եք, նոր եկած ուսուցիչը,— հարցրեց նա,— շնորհակալ եմ ձեր լավ կարծիքի համար. ես ուզում էի տեսնել ձեզ և խոսել ինձ համար կարևոր մի գործի մասին, բայց այժմ ժամանակ չկա, խնդրում եմ հաճեք շնորհ բերել իմ մոտ, Ռոստով,— այս ասելով նա ինձ տվեց իր այցետուսը, որի վրա նշանակված էր հասցեն:

Աղամյանի հետ Օֆելիայի դերը խաղում էր ոտից-գլուխ սպիտակ հագած մի սիրունիկ հայ աղջիկ, անմեղ, միամիտ մի արարած: Աղամյանը թախծոտ ձայնով ասում էր նրան. «գնա՛՛ կուսանոց, մոտի՛ր կուսանոց», իսկ նա էլ երկչու կերպով հեռանում էր նրանից, կարծես հզոր արծվի բերնից խուսափած թռչնակ լիներ: Աղամյանը նրան այնպես էր նախապատրաստել, սովորեցրել, և նա իր դերը խաղում էր այնքան գեղեցիկ, այնքան բնական, որ կարծես թե հենց այդ դերի համար ստեղծված լիներ: Իզուր չէր, որ Ռաֆայել Պատկանյանը այդ աղջկա անունը Օֆելիա էր դրել ու այդպես էլ կոչում էր նրան, չնայած նրա իսկական անունը Հեղինե էր (Հեղինե Սալովիյան), Հեղինեն պատմում էր, որ Աղամյանի հետ բեմի վրա խաղալու ժամանակ ինքն այնքան էր տարվում նրա խաղով, որ հաճախ մոռանում էր իր դերը, իր ասելիք բառերը, և Աղամյանը ստիպված էր լինում աչքով-ունքով հասկացնել նրան, սթափեցնել, որպեսզի շարունակի իր ասելիքները: Ո՛վ կարող էր գուշակել, որ այդ սիրունիկ, անմեղունակ աղջիկը մի օր իմ հարսնացուն պիտի լիներ:

Աղամյանը իր դերի ձևերը, թե չլինեյա՝ն արտասանելու ժամանակ մի փոքրիկ, փայլուն, աչքի ընկնող դանակ էլ էր պահում ձեռքին, որպես շինելու նշան: Մյուս Համլետ խաղացողների ձեռքին ես նման բան չէի տեսել և կարծում եմ այդ տեղին էր և ոչ ավելորդ, ինչպես որ կարծողներ կան:

Մի տոն օր էլ ես գնացի Ռոստով, Աղամյանին այցելելու համար, իր հրավերի համաձայն: Նա ապրում էր Շչուրկովի հյուրանոցի ցածի հարկի մի վայելուչ սենյակում: Երբ ներս մտա, տեսա, որ նա թե՛ նախաճաշում էր և թե՛ ձիթեպատուղ էր ուտում: Իսկույն կանչեց սպասավորին ու պատմիրեց սուրճ բերել:

— Ես, գիտեք, շատ եմ սիրում այս պտուղը,— ասաց նա,— մեղ մոտ շատ ընդունված է, և՛ համով է, և՛ սննդարար:

Այժմ եկեք խոսենք ինձ համար կարևոր այն գործի մասին, որի համար խնդրել էի

Ձեզ շնորհ բերել իմ մոտ: Ես մինչև օրս հանդես եմ եկել մեր հայկական փոքրիկ բնակավայրի վրա ու հայտնի դարձել միայն հայ աշխարհին: Ներկայումս իմ ցանկությունն է հանդես գալ ավելի մեծ բնակավայրի վրա ու հայտնի դառնալ նաև ուսման մեծ ազգին, իսկ դրա համար պահանջվում է մերայնոց օգնությունը, ո՛չ այնքան դրամական, որքան բարոյական օգնությունը: Ինձ թվում է, որ ի՞նչ հնարավորություն ստեղծվի իմ մասնակցությունը մեկ-երկու ներկայացում կազմակերպել Մոսկվայում, իմ ցանկությունն էլ կատարված կլինի, մեր ազգն էլ բարոյապես շահած կլինի:

Կարծում եմ, որ ձեր հորեղբայրը, եթե կամենա ու տրամադրված լինի, ի վիճակի կլինի այդ օգնությունը ցույց տալու ինձ. նա, իբրև ուսուցիչ և ազգային ճամբարների և իբրև անվանի բանաստեղծ, անկասկած մեծ ազդեցություն ունի Մոսկվայի հայ գաղութի ու հայ ուսանողության վրա և կարող է նրանց տրամադրել, որպեսզի նպաստեն իմ ցանկությունն իրագործմանը:

Արդ, խնդրում եմ ձեզ, գրել ձեր հորեղբորը, հարցնել նրա կարծիքը, և ըստ հնարավորության, աշխատել տրամադրել նրան, իսկ մնացածը ինքն ըստ ինքյան գլուխ կգա:

Ես խոստացա և խոստումս էլ կատարեցի, որքան որ իմ համարձակությունն ու կարողությունն ներում էին:

Եվ այդ բոլորը դրական արդյունք ունեցավ. Ադամյանը դնաց Մոսկվա, սովորեցրեց ուսանողներին ինչ պետք էր և ներկայացրեց ներքև կայացան: Մոսկվայից տեղեկություն ստացա, որ տպավորությունը ապշեցուցիչ է եղել. թերթերը մեծ զուլեւստով էին արտահայտվել տաղանդավոր արվեստագետի մասին, անվանելով նրան մի «նոր Համլետ», որը աշխարհ էր եկել իրենից առաջ եղած բոլոր «Համլետ»-ների վրա ստվեր նետելու համար:

Այս հաջողության հետևանքով հետագայում կատարվել է նրա և մյուս ցանկությունը — այցելության գնալու անձայնաժամի Ռուսաստանի մեծամեծ քաղաքները: Նա գնացել ու վերադարձել էր փառավոր հաղթանակներով, իր հետ բերելով մի ճամբրով լի, «ի հիշատակ» ստացված, թանկագին ընծաները: Եթե չլինեին էլ այդ թանկագին ընծաները, որոնք վկայում էին ամեն տեղ նրա փառքով ու պատվով ընդունված լինելու մասին, գոյություն ունի, սակայն, ռուսներին լեզվով տպագրված մի բրոշյուր ևս, որի ուսման հեղինակը անաչառ կերպով նկարագրել է այն փառքն ու պատիվը, որին արժանացել էր Ադամյանը իր այդ շրջագայության ժամանակ: Թե ի՞նչ եղան հետագա-

յում. այդ ընծաները, մեզ ստույգ հայտնի չէ, միայն գիտենք, որ երբ հայվել են նրա գրականներում պարզվեցին հետ միասին բերված ռուբլիները և նա կարող է մնացել հնչուն դրամի, Նոր-Նախիջևանի դրամատրիից ժամանակավորապես վերցրել է 500 ռուբլի դրամ, որպես գրավական թողնելով վերոհիշյալ իրերը: Հետագայում նա այլևս հնարավորություն չի ունեցել որպես գրավական թողնված իր այդ իրերը ետ գնելու ու նրա մահվանից հետո դրանք մնացել են դրամատանը: Դրամատան վարչությունը, անհամար համարելով սովորական եղանակներով հնչուն դրամի վերածելու հնարավոր Ադամյանի ստացած այդ ընծաները, մնացել էր շվարած և չգիտեր ինչպես փակել նրան պարտք տրված 500 ռուբլու հաշիվը: Ահա հենց այդ ժամանակ Նոր-Նախիջևանցի հայտնի փաստաբան Գրիգոր Չախուռյանը վճարել է հանգուցյալի պարտքը ու դրամատրիից ետ վերցրել նրա գրավը դրած իրերը: Մենք լսել էինք, որ Չախուռյանն այդ իրերը ուղարկել է էջմիածնի թանգարանը, բայց մեր պրպտումներն այս ուղղությամբ մինչև օրս էլ դրական ոչ մի արդյունք չեն տվել և չգիտենք թե ի՞նչ եղան ու ո՞րտեղ են գտնվում Ադամյանի նվեր ստացած այդ արժեքավոր իրերը:

Ադամյանի առաջին անգամ Մոսկվա գնալու տարվա գարնան վերջերին ես առիթ ունեցա տեսնվելու հորեղբորս հետ. երբ ես նրան հարցրի Ադամյանի մասին, նա պատասխանեց.

— Այո՛, սիրելիս, դու ճիշտ էիր գրել նրա մասին, Ադամյանն արժանի է այն հարգանքին, որ վայելում է: Նա այցելեց ինձ, ես էլ փոխայցելության գնացի ու իմ գրքերը նվիրեցի նրան, իբրև ամենարժանավորին: Նրան այցելության էին եկել Մոսկվայի ամենահայտնի արվեստագետները ու իրենց այցելումները թողել նրա սեղանի վրա, մի բան, որ նշան է համարվում նրա խաղի բարձր գնահատման:

Ադամյանը, երբ խոսք էր լինում իրեն Նոր-Նախիջևան հրավիրելու մասին, միշտ գանգատվում էր երկու բանի մասին — առաջինը, որ իրեն հասանելի գտնվող տրվում է թղթագրամով և ոչ ոսկեդրամով, երկրորդը, որ ինքը ստիպված է լինում շատ մեծ դժվարին աշխատանք կատարել իր հետ խաղացողներին սովորեցնելու համար:

Սակայն, ես աշխատում էի նրան համոզել, որ այդտեղ ոչ մի շահագործում գոյություն չունի, ինչպես որ ինքն էր կարծում, այլ առաջինը ուղղակի թյուրիմացություն է, իսկ երկրորդը կապված է Ռուսաստանի

Ընկերության նյութականի սղության հետ: Ադամյանը դեռ չգիտեր, որ Ռուսաստանում թղթադրամը շրջանառության մեջ է գտնվում ոսկե ոտբլոն հավասար արժեքով, այդ բանը նա իմացել է միայն Պոլիս վերադառնալիս, երբ ուսական թղթադրամի փոխարեն ստացել է նրան հավասարարժեք ոսկե դրամ: Ինչ վերաբերում է Ադամյանի կատարած ծանր աշխատանքին, ապա մեզ ստույգ հայտնի է, որ Թատերասիրաց Ընկերությանը գիտեր թե ինչքան մեծ աշխատանք է թափում նա իր հետ խաղացողներին սովորեցնելու համար և պատրաստ էր նրա աշխատանքը թեթևացրած լինելու համար մի երկու հմուտ դերասանի ևս հրավիրելու, բայց չունեի դրա համար պահանջվող միջոցները: Թատերասիրաց Ընկերությանը, նոր կազմակերպված ու հաստատված լինելով, տակավին հազիվ հազ էր կարողանում ծախքը ծախրին հասցնել:

Իսկ որ նրա աշխատանքը տաժանելի էր, այդ բոլորովին ճիշտ էր և ես այդ իմացա հետևյալից. մի կիրակի օր ես ներկա գտնվեցի նրա մի փորձին, որը կատարվում էր թեմական դպրոցի քննական դահլիճում. բավականին մարդիկ էին հավաքվել: Ադամյանը հագել էր իր սովորական զգեստներին մեկը, որը շատ սազական էր նրա նուրբ կազմվածքին ու հասակին. նա լուրջ կերպով կատարում էր իր պարտքը, սովորեցնում էր մեկին, որը պիտի սպասավորի դերը կատարելու ու մի քանի խոսք ասելու: Նա առաջ կարդաց նրա դերին վերաբերող մասը, հետո ցույց տվեց, թե ի՞նչպես պետք է մշտներ ու ի՞նչպես արտասանել իր դերը. ապա աթոռի վրա նստելով խնդրեց, որ նա ներս մտնի ու խոսի այնպես, ինչպես որ ինքը ներս եկավ ու խոսեց. սիրողը կատարեց նրա պատվերը, բայց շատ անշնորհք ձևով ու եղանակով: Մի քանի անգամ նույնն անելուց և նրան ապարդյուն կրկնել տալուց հետո Ադամյանն ասաց.

— Է՛հ, բավական է, հոգնեցանք:

Հավաքված երիտասարդներից մեկը, նկատելով նրա անբավական մնալն ու նեղանալը, ծիծաղելով բացականչեց.

— Է՛հ, ինչ եղել է, որ կնեղանա, խոմ մեզ համար այս ամենը «էգլենցե» է:

Ես նկատեցի, թե ինչպես Ադամյանը կարմրեց ու ապա արտասովալից աչքերով պատասխանեց.

— Բան չունիմ ձեզի ըսելու, այլ միայն կանխիմ, որ ձեզի ալ մեկն այնպես «էգլենդորմի»^{*)} ընե, ինչպես որ դուք ինձ «էգլենդորմի» կընեք:

*) Զբաղեցնել:

Ապա դառնալով հավաքված մարդկանց ասաց.

— Բարեկամներ, թատրոնը ուրախ ժամանցի տեղ մը չէ, ինչպես որ կկարծեք դուք, այլ սուրբ դպրոց մը, շատ լուրջ տեղ մը, որ մարդիկ հաճախեն պիտի կյանքը ճանաչելու համար, ուստի և թատրոնի բեմին վերա պիտեք աջնպես պիտի ներկայացվի, որ ճշտությամբ համապատասխանի իրականությանը, իսկ «էգլենցե»-ով այդ կարևոր նպատակին հասնել կարելի չլլար:

Ես հասկացա, թե ինչ էր նշանակում ինձ անծանոթ «էգլենցե» բառը և ցավելով թողի դահլիճը: Հետո տեղեկացա, որ փորձն այլևս չի շարունակվել, Ադամյանի հոգնած ու հիվանդ լինելու հետևանքով:

Ադամյանի ներկայացումները կայանում էին Նոր Նախիջևանում և երբեմն էլ Ռուստովում Հայրապետյանցների ունեցած փայտաշեն թատրոնում: Նոր-Նախիջևանի թատրոնի շենքը հատկապես այդ նպատակի համար կառուցված շենք չէր. նախկինում նա ցորնի շտեմարան էր եղել ու պատկանել էր մասնավոր մարդու, որից գնելով վերածվել էր թատրոնի: Այդ տեղի էր ունեցել 60-ական թվականներին, երբ նոր-Նախիջևանցիների հրավերով Պոլսից պիտի ժամաներ հայտնի Տասուլաճյանը՝ իր դերասանական խմբով: Հասկանալի պիտի լինի, որ շտեմարանի շենքի վերածումը թատրոնի, կատարված լինելով շտապ հարկավորության դեպքում և ժամանակավորապես, չէր կարող պահանջված հարմարությունն ունենալ թատրոնի համար: Ադամյանը ինքն էլ լավ հիշում էր այդ հանգամանքը, քանի որ հիշյալ խմբի անդամներից մեկն էր եղել իր վաղ երիտասարդության տարիքում:

Ադամյանի կազմակերպած ներկայացումների ժամանակ, որքան հիշում ենք, Նոր-Նախիջևանում բեմադրվել են հետևյալ թատերական գործերը — «Համլետ», «Երկու քույր», «Ոճրագործի ընտանիքը», «Անսանձի սանձահարումը», «Ուրիշ Ակոստա», «Քին», «Դիմապահանդես»: «Համլետ»-ը քանիցս կրկնվել էր, իսկ Շեքսպիրի «Արքա Լիր»-ը և «Օթելլո»-ն նրա բեմադրությամբ չենք տեսել, քանի որ Նոր-Նախիջևանում եղած ժամանակը նա դեռ Նոր միացն ուսումնասիրում էր «Արքա Լիրը», «Օթելլո»-ն և մյուսները:

Մենք Ադամյանին հիշում ենք Համլետի դերում նաև խառն լեզուներով կազմակերպված ներկայացման մեջ: Ռուստով էր եկել Ֆրանսիացի դերասանների մի խումբ, որը Ֆրանսիերեն լեզվով ներկայացումներ էր տալիս: Ահա հենց այստեղ էլ ծանոթանալով Ադամյանի հետ, Ֆրանսիացիները հրավիրում են նրան մասնակցել իրենց ներկայացմանը

և հանդես գալ Համլետի դերում: Աղամյանը համաձայնում է իր դերը միայն հայերեն լեզվով խաղալու պայմանով: Եվ այդպես էլ հիշված էր աֆիշում:

Մենք մեր թատերասերների հետ միասին գնացինք Ռոստով՝ այդ ներկայացումը դիտելու համար: Թեև Նոր-Նախիջևանում և Ռոստովում ֆրանսերեն լեզուն հասկացող շատ քիչ մարդիկ կային, բայց այդ օրը հեռաքրքրությունը շատերին էր դրդել թատրոն շտապելու, անպես որ թատրոնը ծայրն էր ծալը լինելու:

Ծիշտ է, սկզբում երբ վարագույրը բարձրացավ և լավեցին հայերեն ու ֆրանսերեն լեզուների հնչյունները, այստեղից ու այնտեղից ծիծաղ ու փոթկոցներ սկսվեցին, բայց հետո, երբ Աղամյանը հետզհետե իր խաղով բոլորի ուշադրությունն իր վրա բեկեց, դահլիճում այնպիսի լուսություն տիրեց, որ ձանձիթ թռչելն անգամ կղզացվելու Այդ նշան էր, որ հանդիսավարները տարվել էին արդեն մեծ արվեստագետի խաղով: Այնուհետև նրա ամեն մի մենախոսությունը արդեն բուռն օվացիա էր առաջացնում, որ հետզհետե ավելի ու ավելի որոտընդոտ էր դառնում: Երբ վարագույրը վերջին անգամ իջավ, ամենքն էլ տեղերից վեր կացան ու խոնկեցին բեմի առաջ, կամենալով մի անգամ ևս տեսնել նրան. վարագույրը վերստին բարձրացավ և Աղամյանը երևաց ֆրանսիացի դերասաններով շրջապատված, որոնք բրավո, վիվատ կոչելով ծափահարում էին տաղանդավոր դերասանին: Մենք դուրս եկանք նրան ընդառաջ և ուղեկցեցինք մինչև իր բնակարանը:

Նոր-Նախիջևանում, պայմանագրով սահմանված ներկայացումները տալուց, Մոսկվա մեկնելուց և Ռուսաստանի մեծ քաղաքները շրջապրելուց հետո Աղամյանը մեկ-երկու անգամ ևս այցելեց Նոր-Նախիջևան ու Ռոստով, որտեղ դրամի կարիք զգալով երկու ներկայացում կազմակերպեց իր նախկին ընկերների մասնակցությամբ. այդ ներկայացումներից մեկը լավ մուտք ունեցավ, իսկ մյուսի մուտքը չնչին էր: Թե ինչ պիեսներ բեմադրվեցին չենք հիշում, բայց կարծում ենք, որ այն պիեսը, որի բեմադրումը չնչին մուտք բերեց, պիեսն էր որ դարձյալ «Համլետ»-ը եղած լինի: Դա շատ տարօրինակ էր, որովհետև հենց «Համլետ»-ի բեմադրությունն էր, որ միշտ լիակատար մուտք էր բեցում... Սակայն, այս հանգամանքը չազդեց նրա վրա և նա, ընդհակառակը, շատ ուրախ էր տրամադրված. ասում, խոսում, ծիծաղում, կատակներ էր անում: Այդ օրերին նա լուր էր ստացել Ռուսաստանի կառավարությունից, որ ռուսաստանյան թագավորն

ու թագուհին հրավիրում են նրան Ռուսաստան:

Ըստ սովորության, մենք թատրոնից դուրս գալով ցանկացանք նրան ուղեկցել մինչև իր բնակարանը. վեց-յոթ հոգի էինք. նա մեզ ընթրիքի հրավիրեց իրեն լավ ծանոթ խաղացու ճաշարանը: Մենք չեմ ու չում արինք, պատճառաբանելով, որ արդեն ուշ է. որ մենք պետք է Նոր-Նախիջևան վերադառնանք, որ չենք ուզում նրան ավելորդ ծախսեր պատճառել: Սակայն, մեր պատճառաբանություններից ոչ մեկն էլ նա չընդունեց:

— Ով չի՞ գա, նա ինձ բարեկամ չէ,— ասաց նա կտրակահապես:

Մենք ստիպված եղանք գնալու:

Խաղացին մեզ ընդունեց պատվով: Աղամյանը զարեշուր ու կովկասյան խորոված պատվիրեց. մենք նվառեցինք, որ նա սահուն խոսում է իտալերեն: Շատ ուրախ ժամանակ անցկացրինք: Ան, փրփրան դադեջով լիքը քափակները բարձրացնելով խմեցինք նրա քաղցր կենացը ու շնորհավորեցինք Ռուսիայից հրավեր ստացած լիներու առթիվ: Հետագայում խմացանք, որ Պոլիս վերադառնալով նա այլևս Ռուսիայի չէր գնացել մեզ անհայտ պատճառով:

Աղամյանը սիրում էր Նոր-Նախիջևանը և մինչև իսկ նրա ցորենի շտեմարան թատրոնը, որովհետև այդ բոլորը նրան հիշեցնում էր իր վաղ երիտասարդության օրերը, երբ նա Ցասուլաճյանի խմբի հետ առաջին անգամ եկել էր Նոր-Նախիջևան ու մնացել այդտեղ մի քամոջ թատերական սեզոն: Այն ժամանակվա Նոր-Նախիջևանի և այդտեղ իրենց վարած անհոգ կյանքի մասին նա շատ հիշողություններ էր պահել: Ավելորդ չենք համարում այստեղ մեջ բերել նրա այդ հիշողություններից մեկը, որը դեռ չենք մոռացել:

Ես ու Թըրյանը ապրում էինք մի սենյակում,— պատմում էր Աղամյանը:— Մի օր դերեր սերտելով շատ զբաղվեցինք ու տնից ուշ դուրս եկանք. երեկոյան ժամը 10—11 կլինեք. սոված էինք, ուզում էինք ուտելու մի բան գտնել, բայց ամեն տեղ արդեն փակ էր, ոչ հացի փուռ և ոչ էլ խորոված մտնոց վար բաց: Դեռ ընկանք, դեռ ընկանք, բայց ուտելու ոչինչ չգտանք. արդեն տուն պիտի վերադառնայինք սոված փորով քնելու համար, երբ նկատեցինք մի տուն, որը ընդհանուր մթության մեջ փայլում էր վառված ճրագներից: Արի մտնենք այս տունը, ասացի ես Թըրյանին, հայի տուն է, դուրս չեն անի, ի՞նչ պիտի լինի, երեկ կամ օրը—շնորհավորանք է, կամ նշանդրեք, կամ կնունք, կամ էլ հարսանիք. դու կասես

«մեծ օրնիդ շնորհավոր», ես էլ կասեմ «բարի սրհամթի, բարի պսակ առնուն»։ Դուռը բաց էր և ներսը դռան մոտ կանգնած էր դռնապանը։ «Ուշացանք հա», — ասացինք մենք։ «Ի՛նչ կասիք, աղաներ, դեռ նոր միայն նշանը բերին» — պատասխանեց դռնապանը։ Արդեն իմացանք ասելիքներս, նշանդրեք էր։ Վեր բարձրացանք. դեմներս ելավ զարդարուն «վրայնոց» հագած տանալիկներ և, մեր շնորհավորանքը՝ «բարի սրհամթի, բարի պսակ առնուն»-ը դեռ լրիվ չլսած, ասաց. «Ապա, ապա, աղջիկս նշանեցի, ներս համեցեք, ներս համեցեք... այս ասելով նա մեզ տարավ հանդիսականներով ի դահլիճը և «վերի թաղը» (այսինք պատվավոր տեղը) բազմեցրեց։ Թե՛յ մատուցին, քաղցրավենիք, անուշ պաքսիմատ։ Մեր տրորամադրությունը բացվեց, մենք պարեցինք տանգան «Օյին հավան», երգեր երգեցինք, ճառեր արտասանեցինք նորանշանների կենացի վրա, փլավ կերանք, անուշ գինի կրծեցինք, մի խոսքով լավ քեֆ արինք մինչև գիշերվա կեսը և առոք փառոք դուրս եկանք ու տուն գնացինք, հրավեր ստանալով կրրկին այցելելու։ — «գնե՛ն արեցեք, գնե՛ն», — ասում էին նրանք։ Գլուխներս գինուց տաքացել էր, գնում էինք թեանցուկ ու մեղմ ձախով երգում Թիֆլիսի երգը՝ «Բեֆ սիրողին քեֆ չի պակսիլ, քեֆ արա՛, խոնկի՛, քեֆ արա՛»։

Նոր-Նախիջևանի Թատերասիրաց Ընկերության ժողովները սովորաբար տեղի էին ունենում ամառները ակումբի ամառային շենքում, իսկ ձմեռները՝ ձմեռային շենքում, որտեղ դրա համար հատուկ առանձնացված սենյակներ կային։ Ժողովներին միշտ հրավիրվում էր նաև Ադամյանը, երբ նա Նոր-Նախիջևանում կամ Ռոստովում էր լինում։ Երբ ժողովի քննելիք խնդիրները սպառվում էին և նիստը հայտարարվում էր փակված, ժողովականները սովորաբար չէին ցրվում, այլ համարյա թե ամենքն էլ մնում էին տեղանի շուրջը բոլորված՝ կամ ընթերցում, կամ էլ ազատ մտերմակամ գրույցների համար, գրույցներ, որոնք դարձյալ պրտըմվում էին թատրոնի շուրջը։

Ահա հենց այդ մտերմական գրույցներն էին, որոնց Ադամյանը կենդանի, աշխույժ մասնակցություն էր ցույց տալիս. նա այնպիսի կարծիքներ էր հայտնում, այնպիսի մեջբերումներ անում, այնպիսի գիտելիքներ ցուցաբերում, որ կարող էր միայն անել թատրոնն ու նրա պատմությունը լուրջ ուսումնասիրած մի մասնագետ։

Երբեմն էլ նա ծոցից հանում էր իր նոր գրած ոտանավորներից մեկը և իրեն հատուկ վարպետությամբ արտասանում, դնելով նրա

մեջ իր շունչն ու հոգին։ Մենք ծափահարում էինք և նա ուրախանում էր, կարծելով թե ոտանավորն ենք գտնում, այնինչ մենք ծափահարում էինք նրա արտասանելու վարպետությանը։ Այդ բոլորը վերջանում էր ներանով, որ մենք խմբովին դուրս էինք գալիս ու մեղմ երգելով նրան ուղեկցում մինչև Ռոստով։

Ադամյանը Նոր-Նախիջևանում սիրելի բանկամներ շատ ուներ, որոնց տներն այցելելով սիրալիք ընդունելություն ու բարոյական օժանդակություն էր գտնում, բայց ամենից շատ նա լինում էր ծերունի Սիմեոն (Սիմավոն) աղա Ալաշլյանի տանը, նրա վաղ ալրիացած դուստր Օլգա Սիմեոնովնա Շահբաղյանի մոտ, որը իր զարգացմամբ, պետք է ասել, Նոր-Նախիջևանի կանաճաց մեջ ամենաառաջավորն էր։ Նրանց հարաբերությունը քույր ու եղբայրական էր։ Ադամյանը նրա մոտ էր գնում իր ուրախություններն ու հաջողությունները հայտնելու, իր ցավերն ու հոգսերը պատմելու, խորհուրդներ հարցնելու համար. իսկ երբ ուրիշ տեղ էր գնում, այն ժամանակ էլ այդ բոլորի մասին հեռվից նամակներով էր խոսում նրա հետ։

Այստեղ ես ուզում եմ Ադամյանի մասին մի բան պատմել, որը, գուցե, շատ շատերին տակավին հայտնի չէ։ Ադամյանը, ինչպես հայտնի է, բոլոր տվյալներն ուներ սիրվելու համար, և իրոք, ուր էլ որ նա գրնում էր, կանայք ու աղջիկները սիրահարվում էին նրա վրա. նա շատ լավ գիտեր ուրիշներին սիրելի դառնալու հնարները, բայց ամուսնանալու մտադրություն չուներ. նա ասում էր, որ արտիստը մի հարաշարժ թռչուն է, այսօր այստեղ, վաղը մի ուրիշ տեղ, նա ամուսնացած է արդեն իր բեմի հետ, իր դերերի հետ։

Բայց ահա մի դեպք, որ պատահել է հենց իր, Ադամյանի հետ, գալիս է հակառակն ապացուցելու։ Ռոստովի թատրոնի երգեցիկ խմբի կազմում կար մի երգչուհի՝ Նվգենիա (Ժենիա) Նախլովա անունով, մի մանկահասակ, սիրունիկ ու թավռուն աղջիկ։ Աղջիկը ծանոթանում է Ադամյանի հետ ու սիրահարվում, իսկ նա էլ, իր հերթին, հավանում է աղջկան. հետևանքն այն է լինում, որ նրանք սկսում են միասին ապրել, իբրև ամուսիններ։ Ադամյանը շատ քմահաճույքներ ուներ, սակայն աղջիկն այնքան էր սիրում նրան, որ համբերությամբ տանում էր նրա բոլոր քմահաճույքները։ Բանն այնտեղ է հասնում, որ Ադամյանը սկսում է խանդել և ազատություն դնել իր փակել նրա առաջ. այս անգամ արդեն աղջիկն այլևս չի համբերում ու բոլորի մասին պատմում է իր եղ-

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄՅԱՆ

բայրենքին, իսկ սրանք էլ Ադամյանին ըստ պաշտում են խայտառակ անել, եթե նա վշարունակի այդպես վարվել իրենց քրոջ հետ: Ադամյանը գալիս է Օլգա Սիմեոնովնայի մոտ ու բոլորը խոստովանում նրան: Տիկինը, իբրև խելոք կին, խրատում է նրան և ասում.

— Ձեր արածը ազատ կենակցություն է, որ կյանքում ներկայումս հաճախ է պատահում. բայց որ դու օգտվելով այն բանից, որ նա քեզ շատ է սիրում, բռնանում ես նրա վրա, այդ ազնիվ բան չէ և դու ոտից-դուրս մեղավոր ես նրա առաջ: Իմ խորհուրդն է, որ դու մի կողմ թողնելով քրմահաճույքներդ, նամանակակալ խանդը ու բռնությունդ, սիրով հաշտվես նրա հետ և աշխատես հետզհետե հեռանալ, բաժանվել նրանից, թե չէ կարող է մի խայտառակություն տեղի ունենալ և սև բիծ թողնել քո մաքուր անվան վրա, որ, իհարկե, և՛ դու և՛ մենք չէինք ուզենալ:

Թե ինչով վերջացավ այս գործը, մեզ հայտնի չէ, բայց որ նա չհրապարակվեց, հասկանալի պիտի լինի, որ խաղաղությամբ ու հաշտությամբ է վերջացել. հավանորեն Ադամյանն ընդունել էր տիկնոջ խորհուրդները և ըստ այնմ վարվել: Այս դեպքի մասին, իր էական մասերով, գիտեին Ադամյանի մոտ գնացող-եկողները, բայց մանրամասնությունները միայն ինձ հայտնի էր, քանի որ տիկին Օլգա Սիմեոնովնա Շահ-բազյանը իմ կնոջ մորաքույրն էր և իմ ու նրա մեջ մի որոշ մոտիկություն ու մտերմություն կար, որի հետևանքով էլ նա չէր քաշվում Ադամյանի մասին իր իմացածներն ինձ հաղորդել:

Վերջին անգամ, 1937 թվին, երբ ես Երևանից Նոր-Նախիջևան գնացի, շատ հաճախ էի տեսնվում տիկին Օլգայի հետ — կամ ես էի գնում նրա մոտ կամ նա էր գալիս ինձ մոտ, և երկար զրույցներ էինք ունենում: Ադամյանի մասին: Տիկինը նաև նամակագրություն էր ունեցել Ադամյանի հետ, բայց դժբախտաբար նրանից ստացած նամակների մեծ մասը, ինձ անհայտ պատճառով, այրել էր արքեն. իր մոտ մնացած մի երկու նամակն էլ, Ադամյանի մի շատ սիրուն լուսանկարի հետ միասին, տվեց ինձ, որ ես բերի Երևան ու նվիրեցի Գրական թանգարանին:

Մենք հիշում ենք «Դիմակահանգես»-ի մի ներկայացումը, երբ Արքենին դերը կատարում էր Ադամյանը, իսկ Նինայի դերը՝ Օլգա Շահբազյանը: Կարծում էի, որ ռուսական այդ պիեսի ներկայացման ժամանակ Ադամյանը նույն հաջողությունը չպիտի կարողանար ունենալ, ինչ որ ունենում էր

շեքսպիրյան պիեսների ներկայացման ժամանակ: Սակայն սխալված էի, Արքենին դերում նա նույնքան հաջող էր և նույնպիսի վարպետություն ցույց տվեց, ինչ որ ցույց էր տալիս Համլետի դերում: Օլգան էլ չփչացրեց իր դերը: Այդ միակ անգամն էր, որ ես Օլգային տեսա բեմի վրա Ադամյանի հետ խաղալիս:

Ադամյանն իր ազատ ժամերին զբաղվում էր նաև նկարչությամբ. նա հաջողակ վրձին ուներ. Ռոստոմովն նկարել էր իրեն հարգող մի երկու ռոստոմցի ռուս ունեւոր բարեկամների պորտրետները, վերջիններիս պատվերով ու վճարովի. մենք չենք տեսել Ադամյանի վրձինի այդ արտադրանքը, բայց տեսողները շատ էին գտնում ու պատմում այն մասին, որ պատվիրողները շատ գոհ էին մնացել:

Մի օր գնացել էի Նոր-Նախիջևանի Ս. Լուսավորիչ եկեղեցու ծաղկազարդ պարտեզում հանգստանալու: Տեսա եկեղեցու արևմտյան դուռը բաց էր և ներս մտա: Տեսնեմ Ադամյանը պատկերներից մեկի առաջ կանգնած, ներկերը ձեռքին, վրձինով նկարում է: Ողջունեցի ու հետաքրքրվեցի թե ինչ է անում. ողջունյա առնելով նա պատասխանեց.

— Պետրոս անաքյալի պատկերն է, նա իմ առաքյալն է, իմ անվանակիցը, խոնացել, խավարել է, վերանորոգում, ներկերը պայծառացնում եմ:

Ադամյանը իր ազատ ժամերը նվիրում էր նաև գրականությանը. նա գրել է շատ ոտանավորներ ու մի երկու էլ հակիրճ արձակ գրվածք, սակայն նրա գրիչը չի նամակել նրա գեղեցիկ վրձինին. որքան որ նրա վրձինը գեղեցիկ ու հաջող էր, նկարչական արվեստի տեսակետից, այնքան էլ նրա գրիչը պակասավոր էր բանաստեղծական ստեղծագործության որակի տեսակետից: Նրա բազմաթիվ ոտանավորների մեջ կան և շատ թե քիչ հաջողված գործեր, բայց մեծ մասամբ նրանք անհաջող գործեր են. այդ է պատճառը, որ նրա ոտանավորների ժողովածուն, տպագրված Վենետիկի Միխիթարյան տպարանում, չի կարդացվում, կամ լավ է ասել, դժվարությամբ է կարդացվում:

Նոր-Նախիջևանում այդ ժամանակները դեռ քիչ կային ոչ տեղական բարրատու, այլ մաքուր լեզվով խոսողներ, դրա համար էլ հաճախ դժվար էր լինում որոշ դերերի համար կարող անձինք գտնել, քանի որ բարբառով խոսողներին իրենց դերերը սովորեցնելը կապված էր մեծ դժվարությունների հետ: Պատմում էին, որ մի անգամ, չենք հիշում թե ո՞ր պիեսի ու ո՞ր դերի համար խաղացող չի գտնվել: Ադամյանն այս մաս-

սին հայտնել է Ղուկաս Ալաջալյանին, որի պարտականությունների մեջ էր մտնում այդ մասին հոգալը: Ալաջալյանը պատասխանել է, թե սպասեք երթամ զբոսանքի այգում որոնեմ, մեկին գտնեմ ու բերեմ: Աղամյանը հազիվ ծիծաղը պահելով նկատել է.

— Ղուկաս եղբայր, ձեր զբոսանքի այգին դերասաններու արվեստանոց է, ինչ է, ես հո ամեն իշու չեմ կրնար սովորեցնել:

Ծիծաղ է բարձրացել, որին միացել է և ինքը Ալաջալյանը:

Թեմական դպրոցում ուսուցչի պաշտոն էր վարում Վահան Քիրիկյան անունով մի մարդ, մի մաքուր, ազնիվ, հմուտ ուսուցիչ, լավ ընկեր, եռանդուն ու համեստ հասարակական գործիչ, Աղամյանի կազմակերպած ներկայացումներին մատնակցող շնորհալի դերասան և Աղամյանին սիրող ու պատվող անձնավորություն:

Բայց մի հանգամանք կար, որ զայրացնում էր Աղամյանին: Այդ աչք էր, որ Քիրիկյանը փորձերին չէր հաճախում: Նա այդ անում էր ոչ թե դիմամբ, այլ որով-

հետև ազատ ժամանակ չէր ունենում. նա կարգում էր իր դերը, լավ սովորում և մասնակցում էր միայն վերջին փորձերին: Լավ չեմ հիշում, թե որ պիեսն էին ներկայացնում, կարծում եմ «Քին»-ը պիտի եղած լինի: Քիրիկյանն այնքան լավ խաղաց, որ Աղամյանին հավատար օվացիայի արժանացավ:

Նոր-Նախիջևանում Աղամյանի սիրելի բարեկամներն էին հանդիսանում Չախուշյան երկու եղբայրները՝ նոտար հաշատուրը և հայտնի փաստաբան Գրիգորը, Թիթրյանը, Ղուկաս Ալաջալյանը, Թաթևու Պոպովը, հարամյանը, Մաթուկյանը, մեր հիշած Օլգա Միմենուովնա Շահբազյանը և ուրիշներ:

Այստեղ վերջացնելով մեր հուշերը Աղամյանի մասին, անհրաժեշտ էմք համարում կցել նրանց Աղամյանի 1885 թվին Ռոստովից և 1888 ու 1890 թվերին Պոլսից գրած ու հաշատուր Չախուշյանին հասցեագրած նամակներից մի քանի քաղվածքներ, որոնք, կապված լինելով մեր հուշերի հետ, լրացնում են նրանց թերին:

Քաղվածք 1.

(1885 թ. Ռոստովից)

Այն ռուս խումբը, որն որ կազմեր էի շորս կամ հինգ ներկայացումներ տալու համար, երրորդ ներկայացումից հետո ցրեցի, ահագին վնաս կրելով:

12 օրի շափ հարկով մնացի. շորս ներկայացում տվի և մեծ նեղություն ու հիվանդություն կրելուց հետո, ոչ մի ռուբլի չհանելով, ահա վեց օր կա, որ վերադարձած եմ տուն, Ռոստով: Թե հարկովում և թե կայստեղ ներկա գտնվեցա Սալվինիի ներկայացմանց. տեսա կիրը, Օթելլոն և Համլետը: հարկովի մեջ բնակվում էի միևնույն պանդոկում, ուր որ ինքն էր. առիթ ունեցա շատ մոտիկից հետը ծանոթանալ, պատկերներս տվինք փոխադարձաբար: Առաջին անգամ տեսա կիրի մեջ և, անշուշտ իտալերեն լեզվին հմուտ լինելով և իբր արվեստագետ, ստուն արյամբ դատելով, կասեմ ձեզ, որ շատ ուժեղ ձայն և կուրծք ունի, բայց երգում է... declamationi օրնքին հպատակվելով. խաղին մեջ լավ տեղեր ունի շատ և միայն կարող է ներկայացնել ողբեր-

գական դյուցազանց ուժեղ հասակավոր դերեր...

կիրի մեջ լավ էր, Օթելլոյի մեջ գերադանց, միայն կոստյումը սխալ էր պատմության դեմ, իսկ Համլետի մեջ...

Բոլոր ներկա եղողները՝ քիչ շատ հասկացող անձինք խորհում էին, որ եթե գավառական մի ռուս դերասան ներկայացներ Համլետը այնպես, ինչպես որ Սալվինին, անխնա կապեին...

Երեկ երեկո ստացա մի հեռագիր Կիևից, ուր հրավիրում են ինձ 6 ներկայացման համար, երեկոն 150 ռուբլի. ամսույս 8-ին ճանապարհ կելլեմ, հոսամ Աստուծով, որ գեթ այս անգամ աշխատանքս ի դերե չելնի:

հարկովի մեջ հայ, ռուս և հրեա ուսանողք մատուցին մի ուղերձ (adresse) 90 ստորագրությունք և մի արձաթիղեն առաքկա. այս երկուսն էլ ինձ համար սիրելի են և դին շունին:

Քաղվածք 2.

(1888 թ. Կ. Պոլսից)

Ձեզանից բաժանվելիս ի վեր բոլոր պատած քաղաքներում ինձ պատահած արկածները աչատեղ մի առ մի հիշելը երկար և ավելորդ կլինի: Անշուշտ իմացած կլինեք,

որ անցյալ ամառվա վերջերում հրավիրվեցա ի Ռոմինիա՝ թագուհու ընդառաջ ներկայացնելու մեկ երկու դրամատիքական երեկույթ, սակայն բազմի բերմամբ թագուհ-

վույն և թագավորին հիվանդանալն և Դանեմարքա շվեդներն ի դերև հանեց բոլոր իմ տաժանելի ճանապարհորդությունս և հուլանքս, ահպես որ հուսակտուր Բալգարիայից անցնելով, մի սարսափելի ատամնացավով տանջալ, եկա, հասա ի Պոլիս՝ տեսնելու սիրելիքս: Եկած օրիցս 25 օր շարունակ տանջվեցա այդ անխնայ ատամնացավով: Բժշկվելուց հետո, առաջին ներկայացումս եղավ Օթելլոն, որն որ այնքան ընդունելություն գտավ, որ հետզհետե հինգ անգամ ներկայացուցի, նույնպես և Կորրադոն և Քինը, սակայն Համլետի և Լիրի համար ներկայացնելու հրաման չկա գրաքննիչից: Սառա Բեռնարը այստեղից մեկնեցավ երեկվան օրը. գնացի տեսնելու իր խաղը, և տրամադիր էի ծափահարել իրեն, սակայն, եթե ամոթ չլիներ, խաղի միջին դուրս պիտի ելլեի թատրոնից... մեր տիկին Հրաչյան, Միրանուշը, ուսաց Սավինան, Երմոլովան նրանից շատ բարձր են. նորս փառք միայն ռեկլամները շնորհիվ է և այլ ոչինչ: Եթե այդ է փարիզեցոց ճաշակը... ցավալի է. կարող եմ ապացուցանել կարծիքս ամեն կողմերով...

Քաղվածք 3.

(1890 թ. նոյեմբ. 5 Կ. Պոլսից)

Ահա ճիշտ երկու տարի կա, որ կտառայիմ զարհուրելի մը կոկորդի հիվանդությունը. նշանավոր մասնագետ մի բժիշկ շաբաթը երկու անգամ վիրաբուժական գործողություններ կկատարե կոկորդին մեջ, մինչև կուրծքս միջից այրելով, կտրելով և այլն և այլն. խոսելու անգամ ձայն չունիմ, որովհետև խոսելու գործարաններս ամբողջ մը վերք են վերելից ի վայր: Բժշկի ու դեղի ծախսերից ցամաքեցա, թող բարոյական վաստակագործի վիճակս. հիմա լիովին բժշկվելու համար դրամի պետք ունիմ. բժիշկս օդափոխություն է պատվիրում: Մոսկվայից, Տփլիսից և Բաղդից 8 ամիս առաջ կարեկցեցան իմ վիճակին և դրամական օդափոխություններ դրեցին: Իսկ Նախիջևանի մեջ, երևի, ոչ մի բարեկամ չունիմ եղբր, անշուշտ բացի ձեզանից և Թադեոս Պապուկից, որ, դո՛ւնե, ինձ մի ցավակցական նամակ գրեիր. դուք էլ, երևի, ոչնչից տեղեկություն չունիք, թե ոչ կգրեիք անշուշտ:

Դեռ առնվազն մի տարի լուծվան դատապարտված եմ, երևակայեցեք իմ դրությունը ու վիճակը: Ապրուստ ու վաստակ չկա, ցավ ու հիվանդություն և անորոշ, անստույգ կացություն: Եթե դիպվածով գտնվի մեկը, որ այս գրածներուս մեջ ավելորդ մի բան

ի՛նչ են անում տեղվույդ բարեկամներս՝ Ղ. Ալաջալյանց, Թիթրյան, Թադեոս Պապով և այլք: Խնդրեմ տեղն ի տեղը գրեցեք ինձ, տալով իրենց իմ սիրո և կարոտո ողջույններս:

Գրեցեք ինձ, որ գիտենամ, թե եթե հարկ լինի ձեր բանկում պահեստի դրած թանկագին իրեղեններս առնել, կարո՞ղ եմ արդյոք (եթե անշուշտ անձամբ չկարողանամ գալ) խընդրել ձեզանից, որ բարեհաճեք գրել ինձ, թե ո՞րքան է առ - բանկն ունեցած պարտքս, այսինքն պահեստի վճարքը, որն որ կարծեմ երեսուն ութլի կրնե, որպեսզի ուղարկեմ ձեզ գումարը, որ իմ կողմից թուղթն էլ ներկայացնելով վճարեք և ուղարկեք ինձ. ուր հարկն է... Ասացեք պարոն Թադեոս Պապովին, որ շատ գոհ պիտի ըլլամ և պիտի պատասխանեմ, եթե ինձ գրե:

Եթե տեսնեք տիկին Օլգա Շահպազյանին, ասացեք, որ քրիստոնեական չէ այսքան երկար քնն պահել մի եղբոր դեմ, թող գրե ինձ. ես իրեն համար նուրսն եմ, ինչ որ էլ 6 տարի առաջ Նախիջևան եկած օրս:

տեսնե և հարգած լինի, եթե ոչ կյանքս, գոնե տաղանդս, հայնժամ կխնդրեմ նորանից, ի սեր այդ հարգանաց, նամակավ դիմել բժշկիս և ստուգել ճշմարտությունը:

Այստեղ ոչ մի դրամական նպաստի աղբյուր կամ հույս չունիմ, ոչ ոքի էլ դիմել չեմ ուզեր, որ չի նեղեմ, ուրեմն, մնում է ինձ գրվել, այն արծաթեղեն ու ոսկեղեն ընծաներից, որ ձեր միջոցով պահել տված եմ Նախիջևանի բանկում, ուստի կխնդրեմ ձեր անգուղական սիրելիությունից, որ բարեհաճեք արժեքներ տալով, ծախել այդ բոլորը, և պահեստի համար բանկում վճարվելիքը հատուցանելով, գումարը ինձ ուղարկել. դրանում Թադեոս Պապով բարեկամս ձեզ կօգնե, որին խնդրեմ կարգաք նամակ և ողջունեք սիրով իմ կողմից:

Կարծեմ այդ բանում որևէ դժվարություն չի կարող լինել, քանի որ ունեք ինձանից գրապես լիովին իշխանություն, որ պիտի ներկայացնեք ում որ հարկն է, այն կվիտանցիայի հետ, որ բանկը տվել է ինձ:

Անշուշտ կնեքեք իմ տված նեղությունը, մանավանդ երբ մտածեք, որ այդ գումարը իմ բժշկությանս համար պիտի գործադրվի և իմ վաստակի պակասը մասամբ գոնե պի-

տի լեցնել. հավատացե՛ք, որ ուրիշ շունիմ հաստատ, բացի Աստուածմէն: Կարող եք երևակայել թե ինչ անհամբերութեամբ սպա-

Քաղվածք 4.

(1890 թ. 2 դեկտ. Կ. Պոլսից)

Մակայն մի կողմից էլ կցավիմ, որ իզուր տեղը ձեզ ներդրւթյուն պատճառեցի նամակովս և դուք, ինչպես և իմ Թաղեոսը խեղճ, անսիրտ մարդկանց դիմել եք ինձ նպաստելու համար. և ինքս շատ լավ ճանաչելով նախիջևանցիին, շխնդրեցի այդ ձեզանից:

Ասացե՛ք խնդրեմ իմ սիրելի Թաղեոսին, որ չարժեք դիմել Թատերափրաց ևս ի նրապատ ինձ ներկայացնելու համար, որովհետև եթէ նորա (որ տարակուսելի է) բարեհաճեն ներկայացնել, ժողովուրդը չերթար, եթէ միայն իմանա, որ իմ օգտիս համար է այդ երեկույթը: Իմ քանի մը իրավացի, բայց կրակոտ վարմունքներես վշտացած է նախիջևանցիին և դեռ դժբախտաբար այնքան նորա միտքը մշակված չէ, որ իմ խոշոր հատկութեանս մոտ ներելի հանդիսացնեն իմ փոքրիկ պակասութիւնը, մանավանդ եթէ խորհելու լինի, որ իրենց հայրենակից, և օտարներինց գնահատյալ, արվեստագետը այսօրվա օրս երկու նշանավոր բժշկաց վրկայութեամբ անօգ և լքյալ կտառապի ԽՈՅՈՅՈՅՈՅ չբոսկա, կոկորդային հյութախտ կոչված հիվանդութեամբ, և որ բժշկվելու համար պետք ունի դրամի և օգ փոխելու ճանապարհորդութեան:

Ձեր բարեկամական առաջարկը Մշակին գրելու մասին ամբողջ կհամարիմ, չէի ու-

սում եմ ձեր պատասխանին, որպեսզի ուղարկեմ կվիտանցիան, եթէ բանկին էլ հարկ է նամակ գրել, իմաց տվեք, որ գրեմ:

գեր, որ այդ մարդը (Արծրունին), որին կհամակրեմ, ձեր միջոցով անուղղակի ուզած օգնութիւնը մտքեն անցնի, թե իր հոգեւրանին օրը ուղարկած բանաստեղծութեանս համար փոխարենը պահանջած լինիմ: Ահա մի միայն այս տեսակետով չէի փափագեր, որ դրեք իրեն:

Իրավունք ունեք, որ այդ իրեղենները ծախծխելով, մեծ բան մը շինք կարող ձեռք անցնել, ուստի մնում է միայն վիճակահանութեան դնելու գաղափարը, որ, գուցե, կարելի լինի իրագործել, եթէ ազդու անձի մը ձեռք վիճակս բացատրվի ուսումնասիրական և առանձնաշնորհաբար հրաման խնդրվի նոցանից. չեմ հուսար որ մերժեն, եթէ տեղակ լինին ճշմարտութեան: Եվ այդ ճշմարտութիւնը կարող են իմանալ դիմելով ուսուց դասպանատան թարգման պարոն Վլադիմիր Մայկովին, որդի Մայկով բանաստեղծին, որի հասցեով և միջոցով սրանից 8 ամիս առաջ 170 ուսուցի ուղարկել էին ինձ հօգնութիւն ուսուց քանի մը Թատերասերք, իմանալով իմ դրութիւնը: Ինչ էլ որ պատահի, խնդրում եմ գրեք ինձ, վստահ լինելով, որ ձեր նամակները միտթարական և սիրելի են ինձ համար: Նույնը կխնդրեմ իմ անզուգական Թաղեոսից, սրտագին ողջուններս մատուցանելով իրեն:

Այս քաղվածքները հանել ենք Ադամյանի նամակների բնագրերի մեր ընդօրինակած նմուշներից, փոփոխելով ուղղագրութիւնը, անկանոն կետագրութիւնը և հատուկ անունների արեւմտահայ արտասանութիւնը. միաժամանակ ուղղել ենք նկատված վրիպակները, պահպանելով նամակների բուն կառուցվածքը:

Այս փոփոխութիւնները մենք անհրաժեշտ ենք համարել կատարել, նրանց բովանդակութիւնը մեր ընթերցողների համար դուրսբերելի դարձնելու նպատակով: Նամակները, գրված լինելով Ադամյանի զարհուրե-

լի հիվանդութեան օրերին, իրենցից ներկայացնում են արեւմտահայ ու արեւելահայ լեզուների մի խառնուրդ. գրված են նրանք շտապ ու խառնուրդով: Բերված քաղվածքները լրացնում են մեր հոլերը, բացի ներանց մեջ շոշափված մի կարեւոր խնդրից, որը մեզ համար տակաւիին մնում է չպարզված—դա նրա ստացած ընծաների խնդիրն է: Ադամյանը գրում է, որ դրանք տրված են եղել բանկին պահելու համար և չի հիշում, որ դրա փոխարեն ինքը բանկից վերցրել է 500 ուսուցի: Այս խնդիրը կպարզվի, եթէ մի օր գտնվի այն կվիտանցիան, որի մասին հիշում է Ադամյան իր նամակում:

